

The Critical Review on the Book
The Orde of Things: An Archeology of the Human Sciences
by Michel Foucault

Ali Yaghoobi Choobary*

Solmaz Sepehri Azad**

Abstract

The Order of Things: An Archeology of Human Sciences is the fifth and one of the most important works of Michel Foucault. The purpose of this article is to review and criticize the book. The research method in this article is "qualitative content analysis" and gathering information by documentary study. The Order of Things follows the archeological analysis of knowledge and the analysis of episteme, which examines it through the analysis of two important breaks in the episteme of Western culture in the three realms of language, natural sciences and economics. The book has been criticized both for its descriptive approach and for its negligence of causality and for its opposition to the mainstream thought of the time. Although Foucault turned to "genealogy" in his later works, he transformed and modified archeology and did not abandon it. The work was first translated from English to Farsi by Yahya Emami, and then from French by Fateme Valiani. Valiyani is more successful in translating into the target language and is more accurate in translating the equivalents, but some of her chosen words are not so well established in the Persian language compared to Emami. In addition to a critical view of the book, the article also criticizes the form and content of the translation.

Keywords: The Order of Things, Archaeology, Michel Foucault, Structuralism, Humanities.

* Associate Professor of Sociology, Gilan University, Rasht, Iran (Corresponding Author),
A.yaghoobi@guilan.ac.ir

** PhD Student in Cultural Sociology, Gilan University, Rasht, Iransolmaz.sepehri@gmail.com

Date received: 2023/04/08, Date of acceptance: 2023/08/03

The Order of Things: The Archaeology of the Human Sciences is Michel Foucault's fifth book and an innovative work which challenged the prevailing conventional view of the history of science and thought. The purpose of this article is to review and critique this Foucault's work. The present article introduces and criticizes the form and content of the book through the method of qualitative content analysis and through the study of documents. In this work, Foucault proposes new ways of thinking about the relationship between the present and the past, and proposes a new approach to history, a critical writing that, in comparison with traditional history, has a revolutionary breakthrough. This historical study, which is one of the most important works of the archaic period of Foucault's knowledge, examines how the ordering of objects in the cognition of each age can be analyzed, and since it is based on the analysis of the internal rules of thinking formation styles and does not distinguish between non-human and institutional relationships associated with verbal cognitive structures, it has a structuralist orientation. Foucault, in *The Order of Things*, advocates an archaeological analytic view of knowledge with an approach and method which he calls "epistemic analysis". He has explored this style of analysis through research on two major ruptures in the Western cultural epistemology and in the three domains of language, natural science, and economics. After its publication, *The Order of Things* were heavily criticized by thinkers of this approach due to the descriptive nature of the archaic method of cognition and its lack of attention to causality, and on the other hand, due to the contradiction of its approach to the traditions of phenomenology and existentialism, which were the main intellectual currents in the European thinking atmosphere of the 1970s. In his later works, Foucault turned to the method and approach of "genealogy" and the concept of the knowledge-power network, but he did not dispense with the ancient method of archaeology, but changed and modified it and used it as a complement to the method of genealogy. Also, the analytic limitations of the discourse framework in the book *The Order of Things* led Foucault to move from the concept of epistemic, which was purely rhetorical, to the use of the concept of "apparatus" or "dispositif", which was more typical of the general public than epistemic. In the present essay, the authors have attempted to present and critique the work by employing a descriptive and analytical method, by presenting different views on the work and the important criticisms that have been done, as well as by explaining the basic and salient concepts in *The Order of Things* such as "archaeology", "rupture", "episteme", "structuralist", "discourse" and "humanities". This article also attempts to examine the conditions of rejection and acceptance of Foucault's works in Iran and in the face of Iranian intellectuals. On the other hand, while taking a general look and taking into account some points such as the conceptual equivalents, the style of expression and the style of writing, the two existing translations of this work into Persian are compared in

terms of form and content. Forty-four years after its publication in French and then English in the West, it was translated into Persian and published in Iran for the first time in 2010 in the translation of Yahya Emami (from English) and for the second time in 2017 in the translation of Fateme Valiyani (from French). Valiani's translation is more successful in translating the text into the target language and appears to be more accurate in translation equivalents, however some of her selected vocabulary is not as common in Persian as in Emami's selected equivalents.

It is one of Foucault's most important works, however, after its publication in 1966, it has not been translated into Persian until 44 years and has not been considered. It was as if there was a reluctance on the part of the Iranian intellectuals to confront the works of Foucault, and especially this work, that the revolutionary society of the 1970s, and then the post-revolutionary society involved in the Eighty Years' War of Iran in the 1980s, did not go for the translation of this work for years. In the 1990s, which was the era of technocracy and then reform, with the decline of Marxist and Orthodox leftist ideology on the one hand and the decline of the *quantitative* tradition in the humanities and academic atmosphere in Iran on the other hand, leftist ideas were re-established and then in the 2000s, modern and postmodern thought found its way into the Iranian intellectual atmosphere, and the tradition of translation in Iran was revived. Iranian translators began to translate the vast works of these thinkers, and Foucault, Derrida, Nietzsche, Habermas, Deloize and etc. came to the Iranian mind.

Bibliography

- Aron, Raymond (1392), *In the History of Thought* (discussion) by Raymond Aron, Michel Foucault with analysis by Jean-François Beer, translated by Mohsen Hasani, Tehran: Farhang Javid. [In Persian]
- Ahmadi, Babak (1397), "The game of truth" in the book *Doubt*, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Ahmadi, Babak (1378), *structure and interpretation of the text*, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Smart, Barry (1385). *Michel Foucault*, translated by Leila Jo Afshani - Hassan Chavoshian, Tehran: Akhtran. [In Persian]
- Ber, Jean-Francois (2012), "Conversation Analysis" at *In the History of Thought*, translated by Mohsen Hasani, Tehran: Farhang Javed. [In Persian]
- Baudrillard, Jean (1379), *Forget Foucault*, translation by Payam Yazdanjo, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Bashirieh, Hossein (1376) translator's introduction of *Michel Foucault Beyond Constructivism and Hermeneutics*, Tehran: Nei. [In Persian]
- Payne, Michael (1379), *Barthes, Foucault, Althusser*, translation by Payam Yazdanjo, Tehran: Markaz. [In Persian]

- Derrida, Jacques and Foucault, Michel (1399). *Cogito and the History of Madness*, translated by Fatemeh Valiani, Tehran: Hermes. [In Persian]
- Dreyfus, Hubert and Rabino, Paul (1376), *Michel Foucault* (Beyond Constructivism and Hermeneutics), translated by Hossein Bashirieh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Deleuze, Gilles (1389), *Foucault*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Rashidian, Abdul Karim (1393), *Postmodern Cultur*, Tehran: Nei Publishing. [In Persian]
- Shert, Evan (1393), *Philosophy of continental social sciences*, translated by Hadi Jalili, Tehran: Nei. [In Persian]
- Foucault, Michel (1970a), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock/ Routledge publications. [In English]
- Foucault, Michel (1970b), *Foreword to the English Edition*, Tavistock/ Routledge publications. [In English]
- Foucault, Michel (1971), *On the Archaeology of the Sciences: Response to the Epistemology Circle*, translated in *Theoretical Practice* 3-4 (Autumn 1971), Revised translation in Foucault, *The Essential Works*, vol. 1: *Aesthetics, Method, and Epistemology*, ed. James D. Faubion, London: Penguin, 1998. [In English]
- Foucault, Michel (1975), *The Birth of the Clinic; An Archaeology of Medical Perception*. Translated by A.M.Sheridan Smith. New York: Vintage/Random House, 1975. [In English]
- Foucault, Michel (1977), *Language, Counter-Memory, Practicce: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*, Bouchard (ed), NY:Ornell University Press. [In English]
- Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge*, Hassocks, Sussex: Harvester Press. [In English]
- Foucault, Michel (1989), *Foucault Live* (Interviews, 1961-1984), Edited by Sylvere. [In English]
- Foucault, Michel (1387), *The History of Madness (Madness and Civilization)*, translated by Fatemeh Valiani, Tehran: Hermes. [In Persian]
- Foucault, Michel (1389), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, translated by Yahya Emami, Tehran: Research Institute of Cultural and Social Studies. [In Persian]
- Foucault, Michel (1398), *The order of speech*, translated by Baqer Parham, Tehran: Sepehr Kherad. [In Persian]
- Foucault, Michel (1392), *In the History of Thought* (discussion) by Raymond Aron, Michael Foucault with analysis by Jean-François Beer, translated by Mohsen Hasani, Tehran: Farhang Javid. [In Persian]
- Foucault, Michel (1393) *The archeology of knowledge*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Foucault, Michel (1395), *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Foucault, Michel (1396), *Words and Objects: The Archaeology of the Humanities*, translated by Fateme Valiani, Tehran: Mahi. [In Persian]

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۵۳

- Foucault, Michel (1398), *The Theater of Philosophy*, translated by Niko Sarkhosh and Afshin Jahandideh, Tehran: Nei. [In Persian]
- Kachouiyani, Hossein (1382), *Foucault and archaeology of knowledge*, Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Kelly, Michael.J (1385), *Critique and Power: Recasting the Foucault / Habermas Debate* (Studies in Contemporary German Social Thought), translated by Farzan Sojodi, Tehran: Akhtaran. [In Persian]
- Mirzaii, Khalil (1396), *Qualitative researching*, Tehran: Fojan. [In Persian]
- Mills, Sarah (1389), *Michel Foucault*, translated by Morteza Nouri, Tehran: Markaz. [In Persian]
- Merquior, José Guilherme (1389), *Foucault*, translated by Nazi Azima, Tehran: Karnameh. [In Persian]
- Nejad Iran, Mohammad (1389), *Review of the book Order of Things: Archeology of Human Sciences*, Political Science Quarterly, Vol. 14. [In Persian]
- Revault d' Allone, Oliver (1967), *Michel Foucault, Les most contre les choses*, Raison presente, pp. 29-43. [In English]
- Sartre, Jean-Paul (1966), *Jean-Paul Sartre répond*, L'Arc, n 30 : pp. 87-96. [In English]
- Valiani, Fateme (1396), "The beginning of the fragmentation of history" in *words and objects*, Tehran: mahi. [In Persian]
- Valiani, Fatemeh (1402), Interview with Fatemeh Valiani on the occasion of the translation of the book *Words and Things*, accessible on the website <https://titrhonar.ir> [In Persian]
- Nietzsche, Friedrich (1911) *The Dawn of Day*, trans. John McFarland Kennedy. [In English]
- Williams, James (1398), *Understanding post-structuralism*, translated by Seyyed Mohammad Javad Seidi, Tehran: Nimaje. [In Persian].

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی

علی یعقوبی چوبی*

سولماز سپهری آزاد**

چکیده

الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی پنجمین و از مهم‌ترین آثار میشل فوکوست. هدف این مقاله بررسی و نقد کتاب *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی* فوکوست. روش تحقیق در مقاله مزبور «روش تحلیل محتوای کیفی» و گردآوری اطلاعات با مطالعه اسنادی است. *الفاظ و اشیا* در پی تحلیل باستان‌شناسانه دانش و تحلیل ایستمه است که آن را از ره‌گذر واکاوی دو گسست مهم در ایستمه فرهنگ غربی در سه قلمرو زبان، علوم طبیعی، و اقتصاد بررسی می‌کند. کتاب هم به سبب وجه توصیفی نگاه باستان‌شناسانه فوکو و بی‌توجهی‌اش به امر علیت و هم در پی تعارض رویکردی با جریان‌های فکری اصلی زمانه‌اش، آماج انتقادهای قرار گرفت. فوکو در آثار بعدی‌اش، گرچه به «تبارشناسی» روی آورد، باستان‌شناسی را دگرگون و اصلاح کرد و کنار نگذاشت. اثر نخست به ترجمه یحیی امامی از انگلیسی، با عنوان *نظم/اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی* و سپس به ترجمه فاطمه ولیانی از فرانسوی، با عنوان *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی* منتشر شد. ولیانی در انتقال به زبان مقصد موفق‌تر و در معادل‌گزینی‌ها دقیق‌ترست، اما برخی واژگان برگزیده وی در مقایسه با امامی، در زبان فارسی چندان جافاده نیستند. مقاله ضمن نگاه انتقادی به *الفاظ و اشیا*، به نقد شکلی و محتوایی ترجمه نیز پرداخته است.

کلیدواژه‌ها: الفاظ و اشیا، باستان‌شناسی، ساختارگرایی، میشل فوکو، علوم انسانی.

* دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران (نویسنده مسئول)، aliyaghoobi2002@yahoo.com

** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران، solmaz.sepehri@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۱۲

۱. مقدمه

پل میشل فوکو (Paul Michel Foucault)، از مهم‌ترین چهره‌های اندیشه انتقادی، اکتبر ۱۹۲۶ در پواتیه فرانسه به دنیا آمد. در «اکول نرمال سوپریور»، که از کانون‌های اصلی جریان ساختارگرایی بود، فلسفه خواند و در دهه ۶۰، سه اثر *تاریخ جنون*، *پیدایش کلینیک*، و *الفاظ و اشیا* را نگاشت که گرچه تحت تأثیر جریان فکری ساختارگرایی و هرمنوتیک بود، از این رویکردها فراتر می‌رفت و روش «باستان‌شناسی» را برای مطالعه گفتمان‌ها و اندیشه‌ها طرح می‌افکند.

در دهه ۷۰ میلادی، با افول حزب کمونیست فرانسه و زیرسؤال رفتن نظریات مارکسیسم سستی درباره قدرت، برای بسیاری از اندیشمندان جریان ساختارگرایی مسئله قدرت مجدداً مطرح شد. فوکو در *نیچه، تبارشناسی و تاریخ* (۱۹۷۱)، روشی برای پرداختن به مسئله قدرت طرح افکند که با الهام از *نیچه*، آن را «تبارشناسی» نامید و در آثار بعدی‌اش به مثابه مکملی بر روش باستان‌شناسی، در محوریت قرار گرفت. نظریات فوکو در باب روابط دانش — قدرت و دیدگاه انقلابی‌اش درباره جامعه، سیاست، و تاریخ، در تفکر قرن بیستم بسیار تأثیر نهاد. آثار او را نمی‌توان به سادگی در قالب مفاهیم و حوزه‌های پژوهشی معین علوم انسانی گنجانید. او تاریخ را نه تحت‌انگاره پیشرفت، بلکه چرخشی متوالی می‌داند که از یک نظام سلطه (مبتنی بر دانش) به نظامی دیگر می‌غلطد.

الفاظ و اشیا، که از آثار شاخص دوره باستان‌شناسی اوست، به بررسی چگونگی نظم‌بخشی به اشیا در شناخت‌های هر عصر می‌پردازد. این اثر را سال ۱۳۸۹ یحیی امامی از ترجمه انگلیسی‌اش به فارسی برگرداند که با عنوان *نظم/اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی* در ۶۴۶ صفحه از سوی انتشارات پژوهشکده و مطالعات فرهنگی و اجتماعی منتشر شد و سال ۱۳۹۶، فاطمه ولیانی آن را از زبان فرانسوی ترجمه کرد که با عنوان *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی*، در ۵۰۸ صفحه از سوی نشر ماهی منتشر شد.

در نوشتار حاضر نگارندگان کوشیده‌اند، ضمن نگاهی اجمالی به ترجمه ولیانی به لحاظ شکلی و محتوایی، با ارائه دیدگاه‌های مختلف به معرفی اثر بپردازند. پرسش‌های اساسی آن است که امروز چه ضرورتی برای مطالعه این اثر وجود دارد. چرا این اثر پس از انتشار در ۱۹۶۶ م (۱۳۴۵ ش) تا سال ۱۳۸۹ ش به فارسی ترجمه نشد؟ شرایط امتناع مواجهه روشن‌فکر و متفکر ایرانی با اثر فوکو چه بود که ۴۴ سال سراغ ترجمه آن نرفت؟ *الفاظ و اشیا*، امروز که شش دهه از انتشارش و چهار دهه از درس‌گفتارهای فوکو در کژدوفرانس می‌گذرد، چه پرسش‌هایی را برمی‌انگیزد؟

۱.۱ پیشینه پژوهش

درمورد نقد کتاب *الفاظ و اشیا*، به زبان‌های دیگر کتاب‌ها و مقالات مختلفی نگاشته شده که در متن به تعدادی از آن‌ها اشاره کرده‌ایم، ولی در زبان فارسی نقد شکلی و محتوایی بر ترجمه کتاب فاطمه ولیانی به صورت روش مند انجام نگرفته است. درباره ترجمه یحیی امامی، ایران‌نژاد (۱۳۹۰) در مقاله نقد و بررسی کتاب *نظم/اشیا*، پیش فرض فوکو را در نگارش این اثر، که بر فراروایتی تردیدناپذیر از سیر تحول فرهنگ در اروپا استوار است و نیز تقلیل مفهوم انسان در معنای جدید آن را به سوژه دکارتی، که مستلزم نیست‌انگاری وجوه زیستی انسان مدرن است، قابل نقد می‌داند. نویسنده مقاله بدون نقد شکلی و محتوایی، صرفاً به تلخیص و توصیف کتاب پرداخته و چند نقد اجمالی بر دیدگاه فوکو درخصوص نظم اشیا وارد آورده است.

۲.۱ روش تحقیق

مقاله حاضر با روش تحلیل محتوای کیفی و تکنیک تحلیل محتوای تشریحی (explicative content analysis) انجام شده است. در این فن، محققان علاوه بر توضیح، ذکر معانی، واژه‌نامه‌ها، با استفاده از اطلاعات خارج از متن، از جمله اطلاعاتی درخصوص نویسنده متن، شرایط ایجابی یا مولد، نظریه‌ها، و ...، به تشریح و توضیح متن می‌پردازند (میرزایی ۱۳۹۶: ۱۱۲۳). در این مطالعه، با روش اسنادی به گردآوری اطلاعات و معرفی و نقد کتاب *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم/انسانی ترجمه فاطمه ولیانی* پرداخته شده است. در بحث ترجمه، کوشش شده است تا این ترجمه با ترجمه *نظم/اشیا: دیرینه‌شناسی علوم/انسانی* به قلم یحیی امامی مقایسه شود. اثر مزبور با توجه به منابع متعدد از قبیل کتب، مقالات، و ...، مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. سپس با مطالعه ترجمه کتاب، اشکالات شکلی و محتوایی آن مورد واکاوی قرار داده شد.

۲. ضرورت مطالعه اثر

الفاظ و اشیا اثری است نوآورانه که مفاهیم عمده متفکرانی هم‌چون لویی آلتوسر، زیگموند فروید، کارل مارکس، گاستول باشلار، ژرژ کانگییم، امانوئل کانت، مارتین هایدگر، و ادموند هوسرل در آن بافت‌زدایی و در صورت‌بندی جدیدی بارگذاری شده است. فوکو در این اثر، پرابلماتیکی فلسفی را با رویکرد تاریخی - انتقادی و با روش باستان‌شناسی به بحث کشیده است. لذا، اثر به لحاظ فهم نسبت او با ساختارگرایی و مرزهای اندیشه او با جریان پدیدارشناسی فرانسه اهمیت دارد.

در این اثر، که نخست با عنوان فرعی «باستان‌شناسی ساختارگرایی» منتشر شد (ولیانی ۱۳۹۶)، فلسفه جدید تاریخ در نسبت با ساختارگرایی مورد تأمل و نسبت ساختار و فرد موردبازاندیشی قرار گرفته و به فهمی دیگرگونه از مفهوم ساختار انجامیده است. در این اثر، فوکو نگرش و شیوه‌هایی جدید برای اندیشیدن درباره نسبت اکنون با گذشته طرح و رویکردی تازه برای تاریخ‌نویسی انتقادی پیش‌نهاد می‌کند که در قیاس با تاریخ‌نویسی سنتی، حکم گسستی انقلابی دارد. رویکرد غیرذات‌گرایانه فوکو درباره تاریخ، خصلت رهایی‌بخشی دارد، چراکه ناپیوسته‌خواندن تاریخ در پیچه‌هایی از امکان و فرصت بر آدمی می‌گشاید: امور می‌توانست جور دیگری سازمان یافته باشد. نگرش فوکو به تاریخ، خواننده را از سخت‌وصلب‌دیدن وضعیت‌ها، از این‌همانی‌ها، و حتی از بار سنگین کلمات می‌رهاند و مجالی فراهم می‌آورد برای آفرینش‌گری، خلاقیت، و سرانجام برای مقاومت.

نگرش دیگرگونه در این اثر درباره چیستی فرد، سوژه آزاد، و کنش‌گری فصلی تازه بر پژوهش در حوزه عاملیت و ساختار می‌گشاید و نشان می‌دهد قدرت نه در ید کنش‌گر آزاد، که در نسبت با تصورات هر دوره تاریخی در باب ساختارها و زبان است. الفاظ و اشیا پنجره‌ای است بدیع بر امکان دیگرگونه نگرستن؛ پنجره‌ای که منظرش نگرشی متفاوت را به شکل‌گیری معرفت، دانش، و علوم انسانی ممکن می‌کند و خواننده گشوده‌ذهن را به یافتن شیوه‌های تازه برای اندیشیدن برمی‌انگیزد؛ اندیشیدن و کنکاش برای پاسخ به این پرسش که از پس اعصار کهن چه شد که کردارهایی در حافظه بشر و در امور متعارف زندگی‌اش بقا یافتند و کردارهایی مطرود، سرکوب، و فراموش شدند.

مطالعه اثر هم‌چنین از باب شناخت گفتارهایی مؤثر است که درباره ثروت، فقر، تولید، و بازرگانی در قرون شانزدهم و هفدهم رایج بوده است، چراکه مخاطب را با وضعیتی مواجه می‌کند که در آن گفتارهای مختلف، قاعده‌مندی و نیز دستگاه‌های اجبار خاص خود را دارند.

سرانجام این‌که در این کتاب، مطالعه فلسفی از ره‌گذر مواجهه با هنر و ادبیات پیش‌می‌رود (مثلاً داستان بورخس، تابلوی ندیمه‌ها، رمان دن‌کیشوت، ...). خود متن نیز از ذوق و ظرافت‌های ادبی عاری نیست. تمثیل‌ها، استعاره‌ها، حتی در نام‌گذاری بخش‌بندی کتاب در عناوین «نثر جهان»، «خیال شباهت»، «انسان و هم‌زاده‌هایش»، «بازگشت سرآغاز»، و هم‌چنین تصویرسازی‌ها و واژه‌پردازی‌ها در نگارش متن، ساختار فلسفی-تاریخی کمابیش شاعرانه‌ای به آن بخشیده است. این اثر با بیش از ۶۲ عنوان فرعی، گویی از واریاسیون‌های مختلف شکل گرفته است که هر پاره‌اش را باید در بستری وسیع‌تر نگرست. درگیری با این چندلایگی پیچیده، اما منسجم، مانند مشارکت در بحثی است که مواضع و کرانه‌هایش به تابش نوری

تدریجی روشن شود. هر عبارت، جمله، و پاره متن جزئی است موقتی که در رشته به هم بسته اظهارات بعدی سرانجام می یابد.

۳. معرفی کلی مؤلف و اثر

الفاظ و اشیا (۱۹۶۶) در دوران رواج اگزیستانسیالیسم در فرانسه منتشر شد؛ اثری که سوژه دکارتی و انگاره های مدرن را به چالش می کشید و از این رو، میان متفکران زمانش واکنش برانگیز شد. عده ای آن را ستودند و انقلابی در اگزیستانسیالیسم خواندند، عده ای هم چون سارتر، فروندلیه، موریاک، دُلن، پنگو، و... آن را پوزیتیویستی، ضدتاریخ، ضدانسان گرایی، در خدمت بورژوازی، و ... نامیدند.

دیرینه شناسی یا باستان شناسی دانش بررسی علمی بازمانده های گذشته ای استعاری است برای کندوکاو در لایه های ژرف تر ذهن. فوکو در دوره نخست فکری اش این استعاره را به مثابه روشی برای پژوهش تاریخی معرفی کرد. این عنوان هم چنین نام کتابی ست از او که سال ۱۹۶۹ منتشر شد (رشیدیان ۱۳۹۳: ۸۶). موضوع *الفاظ و اشیا* «مطالعه ساخت دانش های گوناگونی است که مدعی عرضه نظریاتی درباره جامعه، افراد، و زبان بوده اند» (دریفوس و رابینو ۱۳۷۶: ۸۳). دیرینه شناسی در ساختارگرایی ریشه دارد، یعنی اعمال گفتمانی به لحاظ ناآگاهانه بودنشان شبیه ساختارهایی هستند که از قواعد به خصوصی تبعیت می کنند (همان: ۲۳-۲۴). این مرحله مربوط به دوره اول تفکر اوست که به فوکوی نخستین موسوم است.

پین (۱۳۷۹) معتقد است فوکو برای تحلیل از مفاهیم دیرینه شناسی و روان کاوی کمک می گیرد، «این رویه همانند عمل حفاری در جریان کاوشی باستان شناسانه است و در این میان، متن فوکو را می توان به عنوان کاوشگاه بازخواند» (همان: ۸۸). وی با استفاده از استعاره های زمین شناختی، سامان دانایی را چون لایه ها یا قشرهای زمین شناسی «این همانی» کرده است.

الفاظ و اشیا (۱۹۶۶) محصول دوره باستان شناسی فوکوست. او ابتدا عنوان «نثر جهان» را، که نام فصل دوم کتاب است، برای کتاب برگزید، اما بعدتر آن را «نظم اشیا» نامید. فروش گسترده این اثر سبب شهرت جهانی فوکو شد، اما در ایران اقبال چندانی نداشت و ۴۴ سال بعد، پس از ترجمه و انتشار آثار مهم دیگری چون *مراقبت و تنبیه* (۱۳۷۸)، که از آثار تبارشناسانه فوکوست، در ایران منتشر شد؛ نخستین بار به ترجمه یحیی امامی از انگلیسی، با عنوان *نظم اشیا*: دیرینه شناسی علوم انسانی و بار دوم به ترجمه فاطمه ولیانی از فرانسوی، با عنوان *الفاظ و اشیا*: باستان شناسی علوم انسانی. ولیانی (۱۴۰۲) درباره دلیل تفاوت در نام گذاری اثر در انتشار فرانسوی و انگلیسی آن می گوید:

عنوان اولیه کتاب *نظم/اشیا* بود، متنها این عنوان در فرانسه با همان مشکلی روبه‌رو شد که *الفاظ و اشیا* در زبان انگلیسی. کتابی با عنوان *نظم/اشیا*، پیش‌تر در فرانسه به چاپ رسیده بود. در نتیجه، ناشر آن را نپذیرفت و کتاب با عنوان *الفاظ و اشیا* به چاپ رسید. شاید *نظم/اشیا* اولیه‌ترین عنوانی باشد که به ذهن مؤلف بیاید؛ چون از چگونگی نظم‌بخشیدن به اشیا در شناخت‌های هر عصر سخن می‌گوید... من این عنوان را در فارسی به *الفاظ و اشیا* برگردانده‌ام. در هر حال، رابطه میان لفظ و شیء در تاریخ تفکر رابطه‌ای دیرپاست و دو کلمه لفظ و شیء هم در سنت فلسفی و منطقی ما کلماتی جا افتاده‌اند (همان).

الفاظ و اشیا مشتمل است بر دو بخش و ده فصل، براساس سه محور اصلی شامل تحول اپیستم‌ها، باستان‌شناسی علوم انسانی، و فروپاشی سوژه دکارتی. فوکو در این اثر سه اپیستم را مشخص می‌کند: دوره باستان، رنسانس (از قرن شانزدهم تا میانه قرن هفدهم)، کلاسیک (از میانه قرن هفدهم تا پایان قرن هجدهم)، و مدرن (از قرن هجدهم تا کمی پس از میانه قرن بیستم) (Foucault 1971: 20). *نظم معرفتی* در عصر رنسانس بر عنصر «شباهت» مبتنی بود. «شباهت» عنصر راهبر بازنمایی اشیا بود و رؤیت‌پذیری/رؤیت‌ناپذیری براساس شباهت ممکن می‌شد. صور شباهت چهار موردند: اول «تطابق» (*convenientia*)، که مجاورت مکانی بود و اشیایی با هم تطابق می‌یافتند که در جوار هم قرار می‌گرفتند؛ دوم «هم‌چشمی» (*aemulatio*)، که نوعی تطابق بود، آزاد از قید مکان، فاصله و حرکت، مثلاً عقل بشری را بازتابی از عقل الهی می‌دانستند: «اشیای پراکنده در جهان به واسطه هم‌چشمی به یک‌دیگر واکنش نشان می‌دهند» (فوکو ۱۳۹۶: ۶۸)؛ سوم «تمثیل» (*analogie*) بود، شباهتی که در دایره تمثیل می‌گنجد، شباهتی سیال است که مربوط به خود اشیا نیست، بلکه مربوط به روابط میانشان است؛ چهارمین شکل شباهت را فوکو «بازی هم‌دردی‌ها» (*sympaty*) نامید که عامل تحرک در جهان است: «هم‌دردی... گل بزرگ زردرنگ آفتاب‌گردان را هم‌سو با انحنای خورشید به چرخش درمی‌آورد» (همان: ۷۳).

فوکو برای تبیین جامعه کلاسیک از استعاره «لاس‌منیناس» (زنان عالی‌رتبه) نقاشی ولاسکز بهره برد. در این تابلو، هرچه هست بازنمایی است و آنچه غایب می‌نماید سوژه بازنمایاننده است (فوکو ۱۳۸۹ الف: ۳۰؛ کچویان ۱۳۸۲: ۱۲۰). در این نقاشی، سه جزء نقش اساسی دارند: آنچه بازنمایی می‌کند یا «بازنما»، آنچه بازنمایی می‌شود یا «هدف»، و «رابطه بازنمایی» میان بازنما و هدف. ذهن کلاسیک این امکان را نداشت که به‌خود برگردد و خود را درحالی‌که در کار ساخت تصاویر ذهنی از اشیاست، بررسی کند. عنصر غایب در عصر کلاسیک «انسان» بود که در عصر مدرن تکوین یافته و در پایان آن نیز افول کرده است و خواهد مرد.

با هم‌پاشی گفتمان کلاسیک و تشعب زبان، انسان، که تا آن زمان ناآشنا و پنهان مانده بود، بر صحنه آشکار شد. ظهور انسان به منزله سامانه معرفتی جدیدی بود و مورد توجه علوم تجربی، زیست‌شناسی، اقتصاد، و لغت‌شناسی (کچویان ۱۳۸۲: ۱۹۴). تحلیل مسئله کار و سازمان گفتمانی متحول آن در عصر کلاسیک و اینک در «عصر انسان» هم‌راه تحلیل‌هایی مشابه درباره زندگی و زبان، یک‌سوم کتاب را تشکیل می‌دهد؛ انسانی که جایگاهی مبهم و لرزان دارد، زیرا هم از استعاره‌ها و صورت‌بندی‌های ریاضی و علوم طبیعی استفاده می‌کند، هم روش‌ها و مفاهیم علوم زبانی، زیست‌شناسی، و اقتصادی را به کار می‌برد، و هم با شیوه زیست انسان به عنوان موضوع تأمل فلسفی سروکار دارد.

فوکو این مسئله را، برخلاف نظر رایج، نه ناشی از پیچیدگی موضوع تحلیل علوم انسانی، بلکه ناشی از جایگاه معرفت‌شناختی آن می‌داند. «علوم انسانی نسبت به زیست‌شناسی، اقتصاد، و علوم زبانی از حیث دقت و سخت‌گیری چیزی کم ندارند، بلکه بیش‌تر می‌توان گفت علوم انسانی علوم تضاعف‌اند و در موضعی فرامعرفت‌شناختی قرار دارند» (فوکو ۱۳۹۶: ۴۴۹). فوکو تأکید می‌کند علوم انسانی مفاهیم و استعاره‌هایش را از زیست‌شناختی، اقتصاد، و زبان‌شناسی گرفته است.

قرن نوزدهم در علوم انسانی الگوی زیست‌شناسی حاکم بود و استعاره‌های اندامی و زیستی در جامعه‌شناسی‌طورگرا محوریت داشت. سپس استعاره‌ها و الگوهای اقتصاد با تأکید بر مفهوم منازعه سیطره یافت و در نهایت، استعاره‌ها و الگوهای زبان‌شناسی با تکیه بر مفهوم تعبیر و کشف معنای نهفته تسلط یافتند (بشیریه ۱۳۷۶: ۱۹). به بیان دیگر، هریک از شاخه‌های علوم انسانی «الگوهای سازنده» (models constituent) یا مفاهیم و استعاره‌هایش را از علوم زبانی، زیست‌شناسی، و اقتصادی اخذ و در حوزه علوم انسانی «بارگذاری مجدد» (reduplicate) می‌کند؛ مثلاً روان‌شناسی مفاهیم «کارکرد و هنجار» (norm and function) را از زیست‌شناسی گرفته است و نشان می‌دهد که انسان در پیوند با محیط و تحت تأثیر محرک‌های جسمانی و اجتماعی، هنجارهای ویژه‌ای ابداع می‌کند تا وی را در ایفای کارکردهای خاصش یاری دهد؛ یا مفاهیم «ستیزه و قاعده» (conflict and rule) از اقتصاد به جامعه‌شناسی وارد شده است. زبان‌شناسی نیز مفاهیم «نظام نشانه و معنا» (system meaning and sign and) را با الهام از لغت‌شناسی در تحدید و تعیین قلمرو موضوع خود استفاده می‌کند (کچویان ۱۳۸۲: ۱۹۹-۲۰۰).

بنابراین، علوم انسانی با رونویسی یا بارگذاری مجدد، قلمروهای علوم تجربی را مکرر می‌کند و این قابلیت را دارد که از موضوع یا منشأ نخستینش فاصله بگیرد و از منظری دورتر

بدان بنگرد (همان: ۱۹۷). هم‌چنین، هریک از علوم تجربی معادل‌هایی در نقطه مقابل خود در علوم انسانی دارد. معادل زیست‌شناسی: روان‌شناسی، معادل اقتصاد: جامعه‌شناسی، و معادل لغت‌شناسی: زبان‌شناسی است.

۴. مفاهیم اساسی کتاب

۱.۴ باستان‌شناسی (archeology)

باستان‌شناسی / دیرینه‌شناسی تحلیل نظام قوانین نانوشته‌ای است که «گزاره‌ها»، یعنی گفتارهای مُجاز یا مصوب واقع در قالب بایگانی (archive)، را تولید، سازمان‌دهی، و توزیع می‌کند. باستان‌شناسی خواهد گفت پیکربندی‌های خاص هر سامان اثباتی چگونه متحول شدند؛ تغییر موجودات تجربی‌ای را که در سامان‌های اثباتی جای دارند تحلیل خواهد کرد؛ به بررسی تغییر جایگاه سامان‌های اثباتی نسبت به یک‌دیگر خواهد پرداخت (مثلاً رابطه جدید زیست‌شناسی، علوم زبان، و اقتصاد)؛ و به‌خصوص، نشان خواهد داد فضای عام دانش فضای یک‌سانی‌ها و تفاوت‌ها، نظم‌های غیرکمی، تعیین خصیصه‌های کلی، رده‌شناسی عام، و ماتیس امور غیرقابل اندازه‌گیری نیست، بلکه فضایی است که از ساختارهای ارگانیک تشکیل شده است. باستان‌شناسی نشان خواهد داد که این ساختارهای ارگانیک از هم‌گسسته‌اند و نموداری از هستی‌هایی را که هم‌زمان وجود دارند و گسستی میانشان نیست، تشکیل نمی‌دهند (فوکو ۱۳۹۶: ۲۹۰).

بنابراین، موضوع تحلیل باستان‌شناسی به‌دست‌دادن توصیفی است از بایگانی، یعنی از نظام‌های سخن و شکل‌بندی‌های گفتمانی؛ این‌که در یک گفتمان، چه روابطی میان نظام‌های سخن برقرار است، از چه چیزهایی می‌توان سخن گفت، چه سخنانی بقا می‌یابند، و چه سخنانی سرکوب و سانسور می‌شوند. باستان‌شناسی شکلی از معرفت‌شناسی برای تحلیل گفتارهای علمی و شناخت موانع علمی شدن گفتارها نیست، باستان‌شناسی حوزه‌ای تحقیقاتی و رابطه‌ای جدید با حقیقت است که به توصیف الگوهای متعارف درون گفتمانی می‌پردازد و شیوه دگردیسی گفتارها را به یک‌دیگر و نحوه تمایزشان را از یک‌دیگر بررسی می‌کند. «دانشی خاص درباره نظم در برابر بی‌نظمی...؛ دانشی که شرط امکان شناخت نهادها و روال‌ها بود. این روش تحقیق مجال می‌داد از تقدم نظریه بر عمل یا برعکس آن پرهیزم» (Foucault 1989: 13).

باستان‌شناس فوکو به کنکاش در بزنگاه‌های تاریخی معینی می‌پردازد که شرایط ظهور روال و نظریه‌ای را فراهم می‌سازند، یعنی شرایطی خاص را که مجال می‌دهد گفتمانی خاص، در

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۶۳

مکان و زمانی خاص، به مثابه «حقیقت» جلوه گر شود؛ مثلاً ظهور مکانی به نام تیمارستان برای جداکردن بیماران روانی، مستلزم آن بود که دانشی درباره جنون در برابر انگاره «ناجنون» (انسان نرمال) شکل گیرد. باستان‌شناسی تحلیل بسترهای امکانی است که ورای مفاهیم، نظریه‌ها، و گفتارهای علمی‌اند. فوکو نه به معناها، که به فرایند شکل‌گیری معناها می‌پردازد. اعتبار این روش تنها از آنرو نیست که نشان می‌دهد وقایع چگونه به استقرار دانشی خاص انجامیدند، بلکه از این جهت است که نشان می‌دهد:

روند تاریخی مشتمل است بر هم‌پوشانی‌هایی میان رشته‌ها و فرم‌های مختلفی که تحت آن‌ها واقع نمی‌شوند. بنابراین، هر توصیفی که سلسله خاصی از رخدادهای تاریخی را تحت رشته ای واحد درمی‌آورد، دیگر رخدادها را طرد می‌کند...؛ رخدادهایی که در تحول علم مزبور مهم بوده‌اند، هرچند که اکنون بی‌اهمیت یا حتی از منظر رشته شکل گرفته نهایی نامشروع باشند (ویلیامز ۱۳۹۸: ۲۰۴).

۲.۴ گسست (rupture)

فوکو در گفت‌وگو با آرون (۱۳۹۲: ۳۰) می‌گوید:

مایه فخر من در الفاظ و اشیا این است که نخستین بار مسئله تداوم و استمرار مبتنی بر هم‌زمانی و به تعبیر دیگر، نسبت‌های هم‌زمانی مستتر بین حوزه‌های معرفت‌شناختی را مطرح کرده‌ام. این حوزه‌ها به همان اندازه متفاوت بودند که مطالعات زبانی، اقتصادی، و زیست‌شناختی. من اصل گسست را به‌قیمت اصل تداوم یا بالعکس به‌دست آورده‌ام.

مفهوم گسست دیدگاه خطی مبتنی بر پیشرفت و نگاه دیالکتیکی به تاریخ را به‌چالش کشید و میان تاریخ‌نگاری مبتنی بر تداوم و گسست تمایز قائل شد؛ تمایزی از دو جنبه: «نخست این‌که مورخ جدید متفکر گسست‌ها و عدم تداوم‌هاست، دوم آن‌که تاریخ خود امری است گسسته، نه پیوسته» (ویلیامز ۱۳۹۸: ۱۷۷). چرا این تمایز اهمیت دارد؟ «اگر تاریخ ناپیوسته باشد، سلطه آن بر ما محدود و پاره‌پاره خواهد بود. ما نه تنها صورت‌ها و اجبارها، بلکه خلأها و فرصت‌ها را نیز به‌ارث می‌بریم» (همان). منظور از گسست تمایزگذاری و تفکیک بین «علمی»/ «غیرعلمی» نیست، بلکه ناپیوستگی‌های اندیشه در بحران‌های تاریخی خاص است. گسست نوعی تغییر در شیوه مسئله‌برانگیز شدن (problematization) موضوعات است. گسست تاریخی، یعنی ظهور سلسله مفاهیم تازه یا باردارشدن مفاهیم پیشین با دلالت‌های معنایی تازه، یعنی رواج تعبیر تازه از دل مفاهیم پیشین.

الفاظ و اشیا، با بهره‌جویی از شیوه‌ای مبتنی بر عدم طبقه‌بندی، دو گسست بزرگ را در اپیستمه غرب نشان می‌دهد که تاریخ معرفت را به سه دوره تقسیم می‌کند که هریک شرایط امکان دانش خاص عصر خود را فراهم می‌آورد.

نخستین گسست مربوط به میانه قرن هفدهم میلادی است که در آن دانش رنسانس [عصر نوزایی]، که در آن «همسانی و مشابهت» حاکم است، جایش را به «نظم» می‌دهد. این نظم حوزه‌های شناخت و معرفت را متناسب با علم برابری‌ها که در حکم «امکان برقراری توالی منظم بین اشیای حتی غیرقابل‌سنجش است، سروسامان می‌بخشد. دومین گسست به ۱۷۷۵ تا ۱۷۹۶ بازمی‌گردد که سبب می‌شود برتری «نظم» در دانش‌ها به پیکربندی جدیدی تغییر کند که در آن مسئله انسان به واسطه سه حوزه تجربی «کار»، «حیات»، و «زبان» محدود می‌شود (بر ۱۳۹۲: ۳۶). فوکو برای توصیف شیوه متفاوت اندیشیدن درباره رخدادها و سازمان‌یابی گفتمان‌ها، مفهوم اپیستمه را طرح کرد.

۳.۴ اپیستمه (episteme)

اپیستمه در یونانی به معنای شناخت مطلق و منتظم است. نخستین بار فوکو در *الفاظ و اشیا* این اصطلاح را برای دلالت بر مجموعه‌ای از روابط و قوانین دگرگونی به کار برد که همه کارکردهای گفتمانی را در زمانی معین سامان می‌بخشد (رشیدیان ۱۳۹۳: ۲۵). منظور از اپیستمه «کل روابطی است که در یک عصر خاص، وحدت‌بخش کردارهای گفتمانی‌ای هستند که اشکال معرفت‌شناسانه، علم، و احتمالاً نظام‌های صوری را پدید می‌آورند» (فوکو ۱۳۹۳: ۱۹۱). مفهوم اپیستمه یا نظام دانایی آن‌جا به عرصه تحلیل فوکو پا گذاشت که او در پی کشف سازوکاری برآمد که براساس آن اندیشه‌ها پدید آمدند، علوم تأسیس شد، و عقلانیت‌ها شکل گرفتند. فوکو مدعی است تحلیلش با تاریخ اندیشه و تاریخ علم نسبتی ندارد و هدفش واکاوی شرایط امکان شناخت و نظریه است. اپیستمه نظامی است که دانش را بنیان گذارد.

اپیستمه یک دوره نه مجموع دانش آن است و نه سبک کلی‌ای که در تحقیق‌ها و پژوهش‌های آن به کار رفته، بلکه انشعاب‌ها، فاصله‌ها، تضادها، تفاوت‌ها، و روابطی است که میان گفتمان‌های علمی مختلف آن وجود دارد. اپیستمه نوعی نظریه کلان بنیادین نیست، بلکه فضایی است برای گسترش قلمرو گشوده روابط که توصیف‌های نامحدودی می‌توان از آن عرضه کرد (میلز، به نقل از فوکو ۱۳۸۹: ۱۰۴).

۴.۴ ساختارگرایی (structuralism)

در تولد درمانگاه (۱۹۶۳)، فوکو با نگرشی دیرینه‌شناسانه، از هرمنوتیک به ساختارگرایی تغییر موضع داد و از توجه به گفتمان‌ها و کردارهای نظم‌بخش تجربه‌های انسانی، به تحلیل بدن به‌مثابه ابژه دانش پرداخت. او با طرح این پرسش که آیا می‌توان «تحلیل ساختاری» را جانشین تفسیر کرد، تصریح داشت «اشکال معرفت و اشکال زبان... تابع قوانین عمیق یکسانی هستند» (Foucault 1975: 198)، اما شیوه ساختارگرایی فوکو از جنس جست‌وجوی ساخت‌های بی‌زمان نیست، بلکه در پی بازیابی «شرایط امکان تاریخی» است. او پس از تولد درمانگاه، روشش را به تحلیل گفتمان محدود کرد و حوزه پژوهشش را چنان گسترده که علوم انسانی عمده را در بر گرفت.

پس از آن‌که شیوه عمل تمدن غربی را در بررسی و تعبیر «غیریت» درمورد انسان‌ها نشان داد، به بررسی نظام‌های خودفهمی گوناگون روی آورد که اندیشه غربی با تأمل بر جنبه‌ها و وجوه دست‌یاب زندگی انسان ایجاد کرده است. در طبقه‌بندی فوکو، این وجوه موضوع مطالعه دانش‌های گوناگونی‌اند که با کار، زندگی، و زبان سروکار دارند؛ آنچه خود، موضوع نظم/اشیا بود (دریفوس و رابینو ۱۳۷۶: ۸۰-۸۲). نظم/اشیا با تعیین امکان‌پذیری‌ها و قابلیت‌ها، شرایط و حدود قالب‌بندی صوری دانش، می‌کوشد ساختارگرایی را به‌مثابه دانش به‌صورتی توجیه‌پذیر پیش ببرد.

۵.۴ ماهیت علوم انسانی

فوکو در این اثر در پی تشریح داستان پیشرفت علمی نیست، بلکه به‌عکس، تأکید می‌کند که نخستین نشانه‌های پیدایش روان‌پزشکی و علوم انسانی را باید در حرکات عمده اولیه به‌سوی حبس و توقیف اجتماعی، تجزیه و تفکیک گروه‌های مردم، و اعمال نظارت بر آنان جست. به تعبیر فوکو، این علوم نقشی قاطع و تعیین‌کننده در رده‌بندی و کنترل انسان‌ها داشته‌اند (دریفوس و رابینو ۱۳۷۶). علوم انسانی به پیدایش اشکالی پیچیده از تفکر انجامید. فوکو نمی‌گوید علوم انسانی چون گفتمانی است انباشته از تعارضات، پس نادرست است، بلکه گفتمان انسان‌گرایانه را در حال فروپاشی می‌داند.

دانش‌هایی چون روان‌کاوی و قوم‌شناسی، هریک به‌نوعی مفهوم انسان اندیشمند را به‌چالش می‌کشند، آگاهی‌اش را زیر سؤال می‌برند، و محدودیت‌هایش را آشکار می‌کنند. در نتیجه کوشش

انسان برای اثبات و تأیید کامل محدودیتش و درعین حال، برای انکار آن، گفتمان فضایی برقرار می‌سازد که در آن، تحلیل محدودیت، که از آغاز محکوم به زوال است، به واسطه مجموعه‌ای از استراتژی‌های عبث مخدوش و تاب‌خورده می‌شود. علوم انسانی مانند اسلاف کلاسیکشان، از ارائه نظریه‌ای جامع درباره انسان عاجزند و همانند علوم پیشین محکوم به ازهم‌پاشیدن (همان ۱۳۷۶: ۱۰۰، ۱۲۰). فوکو چنان‌که در رساله روش‌شناختی‌اش، *دیرینه‌شناسی دانش* (۱۳۹۳)، می‌گوید، در *الفاظ و اشیا* «به کاری مبادرت کرده که به‌موجب آن، می‌توان کوشید آخرین تنگناها و محدودیت‌های انسان‌شناختی را به‌دور افکند؛ کاری که درمقابل آشکار می‌کند چگونه این محدودیت‌ها پیدا شدند» (همان: ۱۵).

۶.۴ گفتمان / گفتار (discourse)

گفتمان / گفتار در نزد فوکو بسط استعاری مفهوم «ایدئولوژی» در اندیشه مارکس است. مارکس ایدئولوژی را به‌مثابه حجابی دروغین در برابر دانش حقیقی می‌داند و فوکو در پی سازوکار شکل‌گیری حقیقت در روابط قدرت است (Foucault 2000). در هر گفتمان، آمیزه‌ای از راه‌وبی‌راه و پذیرش و انکار می‌توان یافت. او در *دیرینه‌شناسی دانش* (۱۳۹۳) کارش را «گفتمانی درباره گفتمان» خواند. سخن بر سر کشف این دیالکتیک پذیرش و انکار است. سبک و روش بیان هر نویسنده بازتاب موقعیت او میان این دوسویه گفتمان است (احمدی ۱۳۷۸: ۱۹۴). فوکو در *دیرینه‌شناسی دانش* (۱۳۹۳)، هم به پیچیدگی این مفهوم و هم به نقشش در پیچیده‌کردن آن اشاره می‌کند:

گمان می‌کنم به‌جای تقلیل تدریجی معنای واژه گفتمان، به معنای آن افزوده‌ام، زیرا گاه آن را به‌عنوان حیطه عمومی همه گفته‌ها، گاه به‌عنوان گروهی قابل متفرد شدن از گفته‌ها، و گاه به‌عنوان پراتیکی قاعده‌مند، که مسئول شماری از گفته‌هاست، به‌کار برده‌ام (همان: ۲۸۶).

او بی‌این‌که مثالی ملموس بزند، با کلامی استعاری گفتمان‌ها را تحت‌عنوان «کاری درحال انجام» (a work in progress) توصیف می‌کند که موقتاً «محل تلاقی چیزها و کلمات» را ثابت نگه می‌دارد (فونتانا جیوستی ۱۳۹۶: ۶۲).

گفتمان‌ها «نظام‌هایی از اندیشه‌ها می‌سازند متشکل از ایده‌ها، رویکردها، فرایندهای عملی، باورها و پراتیک‌ها که به‌گونه‌ای منتظم از سوژه‌ها و جهانی سخن می‌گویند» (Foucault 1971). بنابراین، گفتمان به‌مثابه فضا یا میدانی است که به شکلی تبارشناسانه مرتبط‌اند، زیرا گفتمان به مجموعه‌ای از معناها، استعاره‌ها، بازنمایی‌ها، تصورات، داستان‌ها، گزاره‌ها، و... اشاره دارد که

بررسی و نقد کتاب *الفاظ و اشیا* ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۶۷

برداشتی خاص از روی داده‌ها تولید می‌کنند. در این معماری، شکل جدیدی از مقادسازی سوژه‌ها در قلمرو جامعه مشاهده می‌شود.

۵. نقد و بررسی اثر

الفاظ و اشیا (۱۹۶۶) پنجمین کتاب فوکو و اثری ویژه در میان نوشته‌های اوست که شهرتی جهانی برایش ارمغان آورد. چاپ نخست کتاب، که با تیراژ ۳۵۰۰ نسخه منتشر شد، در عرض دو ماه با تیراژ ۵۰۰۰ نسخه به چاپ دوم رسید و در همان سال، سه بار دیگر در فواصل کوتاه تجدید چاپ شد. این اثر نظرگاه‌های متعارف حاکم بر تاریخ علوم و تاریخ اندیشه را به چالش کشیده بود. لذا، در عرصه علوم انسانی جنجال آفرید و چون با دوران طلایی مارکسیسم فرانسوی آلتوسر، انسان‌شناسی ساختارگرایانه لوی استراوس، و روان‌کاوی لکان هم‌زمان بود، انتقاداتی بسیار برانگیخت.

از نگاهی کلی، دو ویژگی در *الفاظ و اشیا* به چشم می‌آید که موجب صف‌آرایی موافقان و مخالفان و برانگیختن مجادلات شد. نخست تحقیر صریح اومانیسم و برخی نمایندگان این مکتب هم‌چون سارتر، سنت اگزوپری، کامو، و...، دوم بی‌تفاوتی و بی‌توجهی‌اش به مشکلات مربوط به هر دوره. اگر دیرینه‌شناسی امکان جابه‌جایی و تغییر نظم‌ها و سامان‌های مهم را به واسطه توزیع مجدد نقش‌ها و ظواهر فراهم سازد، اختلاف ناشی از این امر بی‌درنگ به‌عنوان تحریف و دست‌کاری در تاریخ تعبیر می‌شود (بر ۱۳۹۲: ۴۰).

مرکیور (۱۳۸۹) *الفاظ و اشیا* را اثری مفصل با سبکی ارزش‌مند و سرشار از ژرف‌بینی‌های ارزنده می‌داند، اما سبک کلی آن را سنگین و متکلفانه می‌شمارد؛ یادآور شیوه استادان رم‌پرداز که گاه میل داشتند به روال هندسی بنویسند. ضمن این که هرچه بیش‌تر به دوره‌بندی‌های فوکو می‌پردازیم، اپیستم‌ها کم‌تر درست از آب درمی‌آیند و از غلط‌های تاریخی سرشارند. مرکیور فوکو را آنارشیزست مدرن منفی‌گرا و خردستیز می‌داند. از سوی دیگر، پیازه کار فوکو را «ساختارگرایی بی‌ساختار» نامیده است. وی فوکو را محکوم کرد که در نقشه‌نگاری اپیستم‌ای خود نقشه اپیستم‌ها را بدون حضور اپیستمولوژی (بدون نظریه علم) می‌نگارد.

در همین زمینه، ارنست گلنر نیز فوکو را به قلدری روشن‌فکرانه متهم می‌کند، زیرا در قلدری روشن‌فکرانه کیفیت بحث مهم نیست، بلکه اعتمادبه‌نفس و قدرت تأثیرگذاری بحث‌کننده اهمیت دارد. نقد دیگر مرکیور (۱۳۸۹) بر تحلیل فوکو این است که تفکر تمثیلی تنها به دوره رنسانس تعلق ندارد و در دوره‌های کلاسیک و مدرن نیز فعال است، هم‌چنان‌که

تفکر تحلیلی مبتنی بر «تفاوت»، تنها مختص دوره کلاسیک نبود و در دوره نوزایی و مدرن نیز مشاهده می‌شود. مرکپور تصریح می‌دارد:

در دوره رنسانس، تمثیل بر تحلیل سیطره نداشت، بلکه غالباً با مخالفت‌های پی‌گیر و سرسختانه روبه‌رو می‌شد. مثلاً در فرانسه دوران رنسانس یک سنت مسلط اومانیستی وجود داشت که جادوگری، تأویل، معجون‌درازگویی‌های پاراسلسوس، ادعاهای منجمان، و تمامی مجموعه امضاها و هم‌خوانی‌ها را به‌سخره می‌گرفت (همان: ۸۴).

اسمارت (۱۳۸۵) معتقد بود *النماظ و اشیا* چون فقط به تحلیل قواعد درون‌گفتمانی شکل‌گیری شیوه‌های تفکر می‌پردازد و از روابط غیرگفتمانی و نهادی در پیوند با ساختارهای معرفتی سخنی به‌میان نمی‌آورد، بیش از دیگر آثار فوکو سمت‌وسوی ساختارگرایانه دارد و تقابل ساختارگرایی و اگزیستانسیالیسم سارتری را آشکارتر می‌سازد، چراکه محور اصلی بحثش پرسش از شرایط امکان ظهور انسان در مقام ابژه معرفت یا شیوه ابژه‌سازی او با روش‌هایی است «که القاکننده ویژگی علمی‌اند» (همان: ۱۴۰).

از دیدگاه منتقدانی نظیر فروندلیه، فوکو به دلیل ضدیت با انسان‌گرایی، در تقابل با دیدگاه فردگرایی روش‌شناختی قرار می‌گیرد (کچویان ۱۳۸۲: ۲۲۹). رِوَوُ دُگَن (Revault d' Allone) در نقدی تند، فوکو را نه فیلسوفی انتقادی، بلکه تکنوکراتی هم‌سو با فضای تاریخی دانست که معیارهایش در گزینش قلمروهای دانش سوءگیرانه است. او فوکو را به نسبت‌گرایی در چهارچوب ساختارهای صلب و دیدگاه مطلق‌انگار و دیکتاتورمآبانه متهم کرد که فضای معرفت‌شناسی‌اش تنها برحسب معیارهای دوتایی امکان‌بخشی / ناممکنی عمل می‌کند، تضادها را نمی‌بیند، و تحول، تکامل، و رابطه دانش با واقعیت را نادیده انگاشته است.

آرون (۱۳۹۲) فوکو را برای بحث و گفت‌وگو به برنامه رادیویی «اندیشه‌ها و تاریخ» فراخواند. بر (۱۳۹۲) نقدی در تحلیل این گفت‌وگو نوشت و روش باستان‌شناختی را روشی نه‌چندان آکادمیک دانست که محدودکننده روایت است و مورخ را به طرح پرسش‌هایی ناقص و گزینشی وامی‌دارد که پاسخشان را باید در گذشته جست. او تحلیل فوکو را انتقادی، اما سرشار از نادیده‌انگاشتن علوم تاریخی دانست که باید امکان دست‌یابی «به چیزی را فراهم آورد که در تاریخ علوم و دانش بشری ناخودآگاه می‌نامیم» (همان: ۳۸).

از دیگر نقدها بر *النماظ و اشیا* این است که قرن شانزدهم را آغازگاه تحلیل درباره تکامل معرفت در اروپا در نظر گرفته است و به این مهم توجه نکرده است که تفکر مدرن در زیست‌جهان یونانی و اسطوره‌های مسیحی - یهودی ریشه دارد. ازسوی دیگر، فوکو ممکن‌شدن

بررسی و نقد کتاب *الفاظ و اشیا* ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۶۹

علوم انسانی را محصول دوره‌ای خاص از تمدن اروپایی می‌داند، حال آن‌که انسان‌گرایی مدرن تباری طولانی‌تر از قرون هفدهم و هجدهم دارد.

نقد دیگر برمبنای رویکرد لیوتار است. تأکید فوکو بر یک فراروایت خاص از تاریخ تحول اپیستمه اروپایی است که درون خود، نفی همه روایت‌های گوناگون را به‌هم‌راه دارد. ضمناً رویکرد فوکو در *الفاظ و اشیا* با خصلتی ایدئالیستی، تحولات مادی را نادیده می‌انگارد (نژادایران ۱۳۹۰: ۲۲۴-۲۲۵).

فوکو در فرایند پاسخ‌گویی به نقدها تغییر دیدگاه داد و مفاهیمی جدید به‌کار افزود. او در پیش‌گفتارش بر ترجمه انگلیسی کتاب، پذیرفت موضوع علیت ازجمله پرسش‌های بی‌پاسخ‌مانده در *الفاظ و اشیا* است:

اعتراف می‌کنم به‌نظم ناسنجیده آمد که به ارائه راه‌حلی بپردازم که امروز از توضیحش ناتوانم. تبیین‌های متعارفی چون روح عصر، تغییرات تکنولوژیک یا اجتماعی، و تأثیرات انواع مختلف (influences of various kinds)، به‌نظم بیش‌تر جادویی می‌نمود تا مؤثر. پس تصمیم گرفتم مسئله علیت را کنار بگذارم و خود را تنها به توصیف دگرگونی‌ها دل‌مشغول دارم، چراکه اگر روزی قرار باشد نظریه‌ای درباره تغییر علمی و علیت معرفت‌شناختی شکل گیرد، توصیف تحولات گامی ضروری خواهد بود (Foucault 1970 b: xiv).

فوکو در باستان‌شناسی به‌جای تغییرات به ضرورت پی‌گیری تبدیلات عناصر مختلف گفتمان و هم‌چنین روابط بین گفتمان‌ها تأکید می‌کند، اما درخصوص ماهیت این تبدیلات و قواعد حاکم بر آن‌ها سخن نمی‌گوید. هم‌چنین وی از یک‌سو، درمورد کشمکش بین پراکندگی و گسست و از سوی دیگر، قواعد دگرگونی منظم، که موجد نظم و فهم‌پذیری است، دچار تردید است (دریفوس و رابینو ۱۳۷۶: ۱۶۱).

بازاندیشی بر «دیرینه‌شناسی» فوکو را به رویکرد «تبارشناسی» رساند؛ آثاری هم‌چون *مراقبت و تنبیه* و *تاریخ جنسیت* بر این رویکرد استوارند. پرسشی که در تبارشناسی طرح می‌شود درباره ارتباط میان صورت‌بندی دانش (واژگان و اشیا) با مناسبات قدرت است. فوکو در *مراقبت و تنبیه* تأکید می‌کند یکی از ویژگی‌های سراسرین به‌عنوان سامانه‌ای از قدرت، آن است که دو عرصه نامتجانس حقوق کیفری نوین (عرصه گفتمانی) و نظام نوین زندان‌ها (عرصه غیرگفتمانی) را برهم چفت‌وبست می‌کند.

سراسرین فرمولی انتزاعی برای «شکل‌گیری جامعه انضباطی نوین» به‌دست می‌دهد: «ازپس آن، نوع کاملی از جامعه نمایان می‌شود» که شیوه انضباطی بر آن حاکم است؛ شیوه‌ای که «توزیع بی‌نهایت خرد مناسبات قدرت را تضمین می‌کند» (فوکو ۱۳۹۵: ۲۶۹). در *تاریخ*

جنسیت، فوکو بر بسط استعاری سنت «اعتراف» انگشت گذاشت که چگونه از حوزه مذهبی (کشیش) به حوزه پزشکی، روان‌پزشکی، آموزش، و اقتصاد منتقل شده است. وی هم‌چنین روابط پیچیده گفتارها را راجع به جنسیت و انواع قدرت و مقاومت تحلیل می‌کند (دریفوس و رابینو ۱۳۷۶: ۲۹۷). بودریار (۱۳۷۹) معتقد است که فوکو را باید فراموش کرد، زیرا نظره‌ایش کهنه و فرسوده شده‌اند. او فوکو را متهم می‌کند که در دایره بسته سنت کلاسیک فرانسه گرفتار آمده است.

۶. نقد و بررسی ترجمه

۱.۶ نقد بیرونی

در ایران، اغلب آثار فوکو در طی دهه ۱۳۸۰ ترجمه و منتشر شد. یکی از دلایل گرایش به ترجمه آثار فوکو، محبوبیت تفکر شرق‌شناسانه و تمایل به نقد مدرنیته در چند دهه اخیر است. در دهه ۱۳۶۰، جامعه درگیر جنگ و فضای ایدئولوژیک پساانقلابی، اندیشه‌های مدرن و پسامدرن را برنمی‌تابید و فضای روشن‌فکری با نوعی امتناع نسبت به تفکرات جدید مواجه بود.

اواخر این دهه، در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی حوادثی تأثیرگذار هم‌چون پایان جنگ ایران، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، و پایان جنگ سرد رخ داد. از آغاز دهه ۱۳۷۰، علوم انسانی از سنگر سنت کمی‌گرایی درآمد و متفکرانی جدید به عرصه دانشگاهی پا نهادند. هم‌چنین، با ورود به دوران سازندگی و سپس اصلاحات و با کم‌فروغ شدن ایدئولوژی‌های مارکسیستی و چپ ارتدوکس، نظریات چپ نو پا به عرصه گذاشتند؛ آثار زیادی درباره مدرنیسم ترجمه و تألیف شد و فوکو، دریدا، نیچه، هابرماس، دلوز، و ... به فضای اندیشگی ایران آمدند. مجله/رغنون مقالاتی از این چهره‌ها منتشر کرد؛ در ساختار و تأویل متن (۱۳۷۱) بابک احمدی در فصلی با عنوان «ساختار و معنا: لوی استروس، فوکو» به فوکو پرداخت و «واژگان و چیزها» را به جای «الفاظ و اشیا» به کار برد؛ میشل فوکو (۱۳۷۳) به قلم اریک برنز و ترجمه بابک احمدی منتشر شد و رفته‌رفته آشنایی با فوکو و مفاهیم او باب ترجمه آثارش را گشود.

این یک چقی نیست (۱۳۷۵) ترجمه مانی حقیقی، بررسی پرونده یک قتل (۱۳۷۶) ترجمه مرتضی کلانتریان، ایرانی‌ها چه رؤیایی در سر دارند (۱۳۷۷) ترجمه حسین معصومی‌همدانی، تاریخ جنون (۱۳۷۷) ترجمه فاطمه ولیانی، نظم‌گفتار (۱۳۷۸) ترجمه باقر پرهام، نیچه، فروید، و مارکس (۱۳۸۱) ترجمه افشین جهان‌دیده و گروهی از مترجمان، مراقبت و تنبیه: تولد

بررسی و نقد کتاب *الفاظ و اشیا* ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۷۱

زندانیان (۱۳۷۸) و *اراده به دانستن* (۱۳۸۳) ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، و *نظم اشیا* (۱۳۸۹) ترجمه یحیی امامی از جمله آثار فوکوست که در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ به فارسی منتشر شدند.

۲.۶ نقد درونی ترجمه

۱.۲.۶ نقد شکلی

اثر حاضر در قطع رقعی، با جلد شومیز، و در ۵۰۸ صفحه به چاپ رسیده و از حیث صحافی، برای مراجعه مکرر مقاوم است. طرح جلدش براساس نسخه اصلی کتاب، مزین به تابلوی ندیمه‌هاست. فونت متن مناسب است و مشکلی در خواندن ایجاد نمی‌کند.

به لحاظ اصول نگارش، *الفاظ و اشیا* (فاطمه ولیانی) از *نظم اشیا* (یحیی امامی) ویراسته‌تر است. فهرست منابع در پایان کتاب ذکر شده و اثر دارای نمایه است، اما واژگان فرانسوی به‌ندرت در پاورقی آمده‌اند و کتاب فاقد واژه‌نامه (فرانسوی/فارسی) است که تاحدودی فهم متن را دچار مشکل می‌کند. در فهرست مطالب نیز محورهای فرعی هر فصل ذکر نشده، موضوعی که در ترجمه امامی رعایت شده و در فهم و سهولت مراجعه به کتاب مؤثر است.

مقدمه فوکو بر ترجمه انگلیسی کتاب، که در *نظم اشیا* آمده و در فهم نیات نویسنده و درک بهتر کتاب نقشی به‌سزا دارد، از *الفاظ و اشیا* غایب است و در فقدانش، ولیانی مدخلی بر ابتدای کتاب نگاشته است. در ترجمه ولیانی، برخی اشکالات ویرایشی هم در نقطه‌گذاری و علائم نگارشی قابل ذکرند: مثلاً نشانه «،» پیش از حرف عطف «و»، که در شیوه‌های امروزی ویرایش رایج نیست (در پاراگراف دوم سطر اول صفحه ۱۷۵ یا در سطر اول صفحه ۲۰۵) و یا آن‌جاکه نشانه «،» لازم است، به نشانه‌های «،» یا «.» اکتفا شده (مثلاً در سطر آخر صفحه ۱۷۵ پیش از «اما» نقطه آمده است، حال آن‌که نشانه «،» مناسب بود، یا در سطر اول پاراگراف دوم صفحه ۱۷۹، پیش از کلمه «زیرا»).

۲.۲.۶ نقد محتوایی

الفاظ و اشیا با نثر شیوا و روانش در انتقال رتوریک متن به زبان مقصد موفق‌تر بوده است، نیز با معادل‌گزینی‌های دقیق‌تر، به متن اصلی نزدیک‌تر به نظر می‌رسد. البته برخی معادل‌های واژگانی امامی در قیاس با معادل‌ها و واژگان ولیانی، در زبان فارسی جافتاده‌ترند؛ مثلاً اصطلاح «دیرینه‌شناسی» امامی برای مفهوم archaeology رایج‌تر و مصطلح‌تر از «باستان‌شناسی» ولیانی

است، یا «گفتمان» امامی در برابر «گفتار» ولیانی برای مفهوم discourse یا معادل‌هایی چون «مفصل‌بندی» امامی در برابر «تقطیع» ولیانی برای مفهوم articulation و «ساختار» امامی در برابر «ساختمان» ولیانی برای مفهوم structure، که برای مثال، در ترجمه ولیانی آمده است: «مراد ما از ساختمان بخش‌های گیاهان، ترکیب و گردآمدن اجزایی است که جسم آن را تشکیل می‌دهند» (فوکو ۱۳۹۶: ۲۰۱). حال آن‌که منظور نویسنده «ساختار» گیاه است، نه «ساختمان» آن، که در ترجمه امامی به‌درستی استفاده شده است.

باین حال، برخی معادل‌گذاری‌های ولیانی از مفاهیم اصلی متن، به‌لحاظ مفهومی گزینشی موجه‌تر و بهتر است. در ادامه، به چند نمونه اشاره خواهد شد. اصطلاح positivité که امامی «قطعیت» و ولیانی «سامان اثباتی» برگردانده است. فوکو پنج سال پس از انتشار کتاب، در توضیح این اصطلاح نوشت: «پوزیتیویته نظامی است که بر ابژه‌ها، صورت‌بندی‌ها، مفاهیم، و عقایدی حاکم است که در این گزاره‌ها مطرح‌اند» (Foucault 1971: 751). انتخاب ولیانی از این‌رو مناسب‌تر است که برخلاف واژه منتخب امامی، اولاً بار معنایی ازپیش مفروضی ندارد (واژه «قطعیت» در مباحث شناخت‌شناسی بار معنایی مشخصی دارد که معمولاً در برابر certitude, certainty و امثالهم به‌کار می‌رود)، ثانیاً با مفهوم موردنظر فوکو قرابت دارد و برخلاف معادل «قطعیت»، دال بر آن نیست که نظام مذکور لزوماً یقینی و قطعی است.

اصطلاح conveneintia، که امامی آن را «مناسبت» و ولیانی «تطابق» ترجمه کرده است: «این کلمه بیش‌تر به مجاورت مکان‌ها اشاره دارد تا به مشابهت...» (فوکو ۱۳۹۶: ۶۶)، در نزدیکی اشیا به هم «حرکت، تأثیرها و انفعالات، و نیز خواص انتقال می‌یابد... سامان مشترکی میان آن‌ها برقرار می‌شود و بر مشابهت... شباهتی اضافه می‌شود که نتیجه مشهود نزدیکی است» (همان). مثال مشهور این نوع شباهت، تطابق روح و جسم است و تأثیر و تأثر این دو برهم، که به‌سبب مجاورت آن‌ها در ماده ایجاد می‌شود. «مناسبت» معادل خوبی برای مفهوم مذکور نیست، زیرا اولاً بر مجاورت مکانی دلالت ندارد و ثانیاً بحث این‌جا بر سر شباهتی است که هم‌جواری در مکان ایجاد کرده، اما «تطابق»، چون بر انطباق مکانی نیز دلالت می‌کند، مناسب‌تر است.

اصطلاح analogie، که امامی آن را «هم‌گونی» و ولیانی «تمثیل» ترجمه کرده، آنالوژی مفهومی فلسفی- زبان‌شناختی است، به‌معنای قیاسی که عنصر شباهت نیز در آن نهفته است. در متن فوکو، آنالوژی هم «رویاریوی شگفت‌انگیز شباهت‌ها در فضا است» و هم نوعی «هماهنگی و ارتباط و اتصال»، «مثلاً رابطه ستارگان با آسمانی که در آن می‌درخشند مشابه است با رابطه علف با زمین، موجودات زنده با جهانی که در آن می‌زیند» (همان: ۷۰). پس «تمثیل»، که بر

شباهت و مثل بودن دو چیز دلالت دارد، معادلی مناسب‌تر است تا «هم‌گونی» که بر تجانس و یک‌نواختی؛ همان‌طور که در عبارت فوکو، بحث بر سر شباهت دو سنخ رابطه است که شباهتشان حاوی نوعی انگاره فضایی است، اما لزوماً تجانسی میانشان برقرار نیست.

درباره دو اصطلاح homosemanticism و allegorical در فصل سوم، باید خاطرنشان کرد که فوکو دو مقوله «شعر» و «جنون» را در فرهنگ مدرن غرب مقایسه می‌کند و از کارکرد شاعر و دیوانه می‌گوید: دیوانه «همه نشانه‌ها را گرد می‌آورد و آن‌ها را از شباهتی آکنده می‌سازد که مدام تکثیر می‌شود». فوکو این عمل را «تحقق هم‌معنایی» می‌نامد (معادل منتخب ولیانی). امامی برای این واژه معادل نادرست «انسان‌معناگرایی» را برگزیده، احتمالاً واژه homo (که در این جا پیش‌وند است نه نام و معنای «هم» یا «یک‌سان‌بودن» می‌دهد) چنین اشتباهی را سبب شده است. در مقابل دیوانه، شاعر نقش allegorical دارد: «در پس زبان نشانه‌ها... به آن زبان دیگر گوش می‌سپارد...؛ زبان شباهت. شاعر شباهت را به جایگاه نشانه‌هایی که بیان‌گر آن است می‌برد» (همان: ۱۰۳). معادل انتخابی امامی برای این مفهوم «تمثیل» و معادل انتخابی ولیانی «کنایه‌گر» است. معادل «کنایه‌گر»، چون در جمله و متن که معنای «اشاره به معنا یا لفظی دیگر غیر از آنچه بیان‌شده» می‌دهد، معادلی مناسب است و از آن‌جا که این کارکرد شاعری ربطی به مثال آوردن یا عنوان کردن شباهت بین دو نشانه ندارد، «تمثیل» معادلی نادرست است. البته در غالب پژوهش‌های ادبی، allegorical را تمثیل ترجمه کرده‌اند که مفهومی وسیع‌تر از آنالوژی (قیاس) است. در جدول ۱ تعدادی از معادل‌گذاری‌ها در ترجمه‌های فارسی اثر مقایسه شده‌اند.

جدول ۱. مقایسه تعدادی از معادل‌گذاری‌ها در ترجمه‌های فارسی اثر

پیش‌نهاد نویسندگان	ترجمه ولیانی	ترجمه امامی	واژگان انگلیسی	ردیف
مشاکله	هم‌چشمی	مشاکله / تقلید	Aemutio	۱
همانند	همانند	هم‌گون	Analogue	۲
تمثیل	تمثیل	هم‌گونی	Analogy	۳
کنایه‌گر	کنایه‌گر	تمثیلی	Allegorical	۴
دیرینه‌شناسی	باستان‌شناسی	دیرینه‌شناسی	Archaeology	۵
مفصل‌بندی	تقطیع	مفصل‌بندی	Articulation	۶
کوگیتو	کوگیتو	می‌اندیشم	Cogito	۷

پیش‌نهاد نویسندگان	ترجمه و لیانی	ترجمه امامی	واژگان انگلیسی	ردیف
دلالت	اشاره	نام‌گذاری	Designation	۸
ناپیوستگی	ناپیوستگی	گسست	Discontinuity	۹
دوتایی	هم‌زاد	دوتایی	Doubles	۱۰
معرفت باطنی	معرفت باطنی	باطنی‌گرایی	Esoterism	۱۱
برون‌بودگی	امر بیرونی	برون‌بودگی	Exteriority	۱۲
کران‌مندی	تناهی	کران‌مندی	Finitude	۱۳
تکوین	تکوین	پیدایش	Genesis	۱۴
دگرجاها/ دگرفضاها	دگرجاها	ناجورجایی‌ها	Heterotopias	۱۵
انسان‌معناگرایی	هم‌معنایی	انسان‌معناگرایی	Homosemanticism	۱۶
حالت‌مندی	چگونگی	حالت‌مندی	Modality	۱۷
خاستگاه	سرآغاز	خاستگاه	Origin	۱۸
گسست	گسست	گسیختگی	Rupture	۱۹
شباهت	شباهت	همانندی	Similitudes	۲۰
ساختار	ساختمان	ساختار	Structure	۲۱
همان‌گویانه	تکرار	همان‌گویانه	Tautological	۲۲
رده‌شناسی	رده‌شناسی	طبقه‌بندی	Taxonomy	۲۳
همان	مقوله همان	امر همان	The Same	۲۴

۷. نتیجه‌گیری

الفاظ و اشیا به سبب تعارض رویکردی با پدیدارشناسی و اگزیستانسیالیسم، که جریان‌های فکری اصلی در فضای اندیشگی دهه ۷۰ اروپا بودند، از سوی متفکران این نحله‌ها آماج نقدهای بسیار قرار گرفت. به علاوه، طرح دوباره مسئله قدرت در فضای فکری فرانسه بعد از جنگ، موجب شد فوکو رویکرد سابقش را در نسبت با این مسئله، موردبازاندیشی قرار دهد. در نهایت، خود رویکرد باستان‌شناسی به نحوی درون‌ماندگار ضرورت طرح مسئله قدرت و ارتباط آن را با نظام دانش ایجاب کرد، زیرا دوگانه عرصه گفتمانی/ غیرگفتمانی و استقلال کردارهای گفتمانی نسبت به کردارهای غیرگفتمانی، هم به لحاظ ابژه آن و هم از نظر قواعد حاکم بر آن، مسئله نحوه ارتباط این دو عرصه را مطرح کرد؛ مسئله‌ای که تنها با اتخاذ رویکردی تبارشناسانه و طرح مفهوم شبکه دانش - قدرت قابل حل بود.

مجموعه این‌ها فوکو را بر آن داشت تا در آثار بعدی بر تحلیل رابطه دانش و استراتژی‌های قدرت متمرکز شود. هم‌چنین، محدودیت‌های تحلیلی ماندن در چهارچوب گفتار در *الفاظ و اشیا*، فوکو را به گذار از مفهوم اییستمه و استفاده از مفهوم «دستگاه» (فرانسسه: *dispositif*، انگلیسی: *apparatus*) سوق داد که آن را نمونه‌ای عام‌تر از اییستمه می‌دانست. اییستمه دستگاہی صرفاً گفتاری بود، حال آن‌که دیسپوزیتیو هم گفتار و هم غیرگفتار را شامل می‌شد و عناصرش ناهم‌گون‌تر و چنددست‌تر بودند.

درخصوص شرایط امتناع و امکان اندیشه فوکو در ایران می‌توان گفت که جامعه در دهه ۶۰، درگیر جنگ هشت‌ساله و فضای ایدئولوژیک پسانقلابی بود و اندیشه‌های مدرن و پسامدرن را پس می‌زد. از دهه ۷۰، با درآمدن علوم انسانی از سنگر سنت کمی‌گرایی، متفکران جدید به عرصه دانشگاهی پا گذاشتند. در دهه ۷۰، با آغاز دوران سازندگی و سپس اصلاحات و کم‌فروغ شدن ایدئولوژی‌های مارکسیستی و چپ ارتدوکس، نظریات چپ نو پا به عرصه گذاشت، آثار زیادی درباره مدرنیسم ترجمه و تألیف شد، و فوکو، دریدا، نیچه، هابرماس، دلوز، و ... به فضای اندیشگی ایران آمدند.

اثر موردبحث فوکو در این مقاله، نخستین بار به قلم یحیی امامی از انگلیسی ترجمه و با عنوان *نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی* منتشر شد و بار دوم به قلم فاطمه ولیانی از فرانسوی و با عنوان *الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی* منتشر شد. ترجمه دوم با نشر شیوا و روانش در انتقال رتوریک متن به زبان مقصد موفق عمل کرده است و با معادل‌گزینی‌های دقیق‌تر، به متن اصلی نزدیک‌تر به نظر می‌رسد، اما باوجود این امتیازات، برخی از معادل‌های واژگانی برگزیده‌شده در ترجمه یحیی امامی در مقایسه با معادل‌های ولیانی، در زبان فارسی رایج‌ترند.

کتاب‌نامه

- آرون، رمون و میشل فوکو (۱۳۹۲)، *در باب تاریخ اندیشه: گفت‌وگو با تحلیلی از ژان فرانسوا بر*، ترجمه محسن حسنی، تهران: فرهنگ جاوید.
- احمدی، بابک (۱۳۹۷)، «بازی حقیقت» در کتاب *تردید*، تهران: مرکز.
- احمدی، بابک (۱۳۷۸)، *ساختار و تأویل متن*، تهران: مرکز.
- اسمارت، بری (۱۳۸۵)، *میشل فوکو، ترجمه لیلا جو افشانی و حسن چاوشیان*، تهران: اختران.
- ایران‌نژاد، محمد (۱۳۹۰)، «نقد و بررسی کتاب *نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی*»، فصل‌نامه تخصصی علوم سیاسی، ش ۱۴.

۱۷۶ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۳، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

بر، ژان فرانسوا (۱۳۹۲)، «تحلیل گفت‌وگو» در: باب تاریخ اندیشه، ترجمه محسن حسینی، تهران: فرهنگ جاوید.

بودریار، ژان (۱۳۷۹)، فوکو را فراموش کن، ترجمه پیام یزدان‌جو، تهران: مرکز.

بشیریه، حسین (۱۳۷۶)، «مقدمه مترجم» در: میشل فوکو فراسوی ساخت‌گرایی و هرمنوتیک، تهران: نی.

پین، مایکل (۱۳۷۹)، بارت، فوکو، آلتوسر، ترجمه پیام یزدان‌جو، تهران: مرکز.

دریدا، ژاک و میشل فوکو (۱۳۹۹)، کوگیتو و تاریخ جنون، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران: هرمس.

دریغوس، هیوبرت و پل رابینو (۱۳۷۶)، میشل فوکو (فراسوی ساخت‌گرایی و هرمنوتیک)، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نی.

دلوز، ژیل (۱۳۸۹)، فوکو، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نی.

رشیدیان، عبدالکریم (۱۳۹۳)، فرهنگ پسامدرن، تهران: نی.

شرت، ایون (۱۳۹۳)، فلسفه علوم اجتماعی قاره‌ای، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نی.

فوکو، میشل (۱۳۸۷)، تاریخ جنون، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران: هرمس.

فوکو، میشل (۱۳۸۹)، نظم‌اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی، ترجمه یحیی امامی، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

فوکو، میشل (۱۳۹۸)، نظم‌گفتار، ترجمه باقر پرهام، تهران: سپهر خرد.

فوکو، میشل (۱۳۹۳)، دیرینه‌شناسی دانش، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نی.

فوکو، میشل (۱۳۹۵)، مراقبت و تنبیه تولد زنان، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نی.

فوکو، میشل (۱۳۹۶)، الفاظ و اشیا: باستان‌شناسی علوم انسانی، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران: ماهی.

فوکو، میشل (۱۳۹۸)، تئاتر فلسفه، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده، تهران: نی.

کچویان، حسین (۱۳۸۲)، فوکو و دیرینه‌شناسی دانش، تهران: دانشگاه تهران.

کلی، مایکل. ج. (۱۳۸۵)، نقد و قدرت: بازآفرینی مناظره فوکو و هابرماس، مطالعاتی در اندیشه سیاسی آلمان معاصر، مترجم فرزانه سجودی، تهران: اختران.

میرزایی، خلیل (۱۳۹۶)، کیفی‌پژوهی، تهران: فوژان.

میلز، سارا (۱۳۸۹)، میشل فوکو، ترجمه مرتضی نوری، تهران: مرکز.

مرکیور، ژوزه گیلیرمه (۱۳۸۹)، میشل فوکو، ترجمه نازی عظیمی، تهران: کارنامه.

ولیانی، فاطمه (۱۳۹۶)، «پهنه گسسته تاریخ»، در: الفاظ و اشیا، تهران: ماهی.

ولیانی، فاطمه (۱۴۰۲)، گفت‌وگو با فاطمه ولیانی به مناسبت ترجمه کتاب الفاظ و اشیا، قابل‌دست‌رسی در

سایت <https://titrhonar.ir>

ویلیامز، جیمز (۱۳۹۸)، فهم پس‌ساختارگرایی، ترجمه سیدمحمدجواد سیدی، تهران: نیماژ.

بررسی و نقد کتاب الفاظ و اشیا ... (علی یعقوبی چوبری و سولماز سپهری آزاد) ۱۷۷

- Foucault, M. (1970 a), *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock/Routledge Publications.
- Foucault, M. (1970b), *Foreword to the English Edition*, Tavistock: Routledge Publications.
- Foucault, M. (1971), *On the Archaeology of the Sciences: Response to the Epistemology Circle*, transin *Theoretical Practice* 3-4, Revised translation in Foucault, *The Essential Works*, vol. 1: *Aesthetics, Method, and Epistemology*, J. D. Faubion (ed.), London: Penguin, 1998.
- Foucault, M. (1975), *The Birth of the Clinic; An Archaeology of Medical Perception*, A. M. Sheridan Smith (trans.), New York: Vintage/Random House.
- Foucault, M. (1977), *Language, Counter-Memory, Practicce: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*, Bouchard (ed.), NY: Ornell University Press.
- Foucault, M. (1980), *Power/Knowledge*, Hassocks, Sussex: Harvester Press.
- Foucault, M. (1989), *Foucault Live* (Interviews, 1961-1984), edited by Sylvere.
- Nietzsche, F. (1911), *The Dawn of Day*, J. McFarland Kennedy (trans.).
- Revault d' Allone, O. (1967), *Michel Foucault, Les Most Contre Les Choses*, Raison Presente, p. 29-43.
- Sartre, J. P. (1966), *Jean-Paul Sartre Répond*, L'Arc, n. 30, p. 87-96.

